

Gondolkodás–reflexivitás

A *Magyar Filozófiai Szemle* 2013/3-as lapszámának tematikus tanulmányai két blokkra oszlanak. Az első blokkban közölt írások a lapszám fő címének megfelelően közelebbről vagy távolabbról a gondolkodás és a reflexivitás karteziánus paradigmájának egy-egy vonatkozását vizsgálják filozófiatörténeti, illetve szisztematikus megközelítésben. Pavlovits Tamás *Evidencia és végtelen Descartes-nál* című tanulmánya a gondolkodás egy speciális határformáját, a végtelen elgondolhatóságának kérdését veszi szemügyre. A végtelen Descartes szerint nem egyszerűen egyike a *cogito* lehetséges *cogitatum*ainak, hanem olyan kivételes tárgy, amely egyszerre a legevidensebb, s áll ellen a megértésére tett minden kísérletnek. A végtelen tehát egyrészt a megismerés „legvilágosabb és legigazabb” tárgyának tekinthető, amennyiben pozitív ideaként több realitást jelenít meg, mint bármely véges idea, másrészt a végtelenre irányuló megismerésnek inherens része annak világos tapasztalata is, hogy az idea által reprezentált realitás felülmúlja a rá irányuló megismerési aktus lehetőségeit. E belátásra támaszkodva Pavlovits Tamás mellett érvel, hogy Descartes-nál a végtelenre irányuló evidens megismerés minden véges megismerés transzcendentális feltétele, hiszen minden véges tárgy megismerése e végtelen realitás részleges tagadását, vagy lehatárolását feltételezi. Ugyanakkor paradox feltételtől van szó, hiszen megragadhatatlanságánál fogva a végtelen túl van a tárgyi megértés lehetőségein. E két minőség együttes elemzése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy Descartes az elmét eredendően a végtelenre nyitott létezőnek tekintette, s e nyitottságnak – amely a descartes-i tanok recepciója során eleinte háttérbe szorult, hogy majd a 20. századi és kortárs fenomenológiai elemzésekben találon visszhangra ismét – központi szerepe van a metafizika descartes-i koncepciójában is.

Bartha Dávid *Berkeley karteziánizmusa és az önismeret két modellje* című írásában a gondolkodás descartes-i paradigmájának egy másik összetevőjét, az önismeret problémáját elemzi. Berkeley idealizmusát számos interpretátor rokonította a karteziánus gondolkodói hagyománnyal, hiszen mindkét filozófus elméletében kulcsszerepet játszik az elme anyagtalanságának és oszthatatlanságának tézi-

se, valamint mindketten nagy súlyt fektettek arra a körülményre, hogy az elme – amely folyamatosan gondolkodik – az ideák hordozója. Bartha ugyanakkor annak kimutatására vállalkozik, hogy e rokonság erősen korlátozott, a két filozófus ugyanis markánsan eltérő képet alkotott a gondolkodó én megismerhetőségéről, az önismeret lehetőségéről, s ennyiben az elme természetével kapcsolatos felfogásuk is jelentősen különbözik egymástól. Amíg ugyanis Descartes szerint lépesek vagyunk ideát alkotni önmagunkról, s így önmagunk megismerése evidensebben adódik minden más tárgy ismereténél, addig Berkeley elutasítja az önismeret e tárgyiasult formáját: nála az ideák passzív, s az elmétől egészen különböző természetű tárgyak, amelyek a szellem cselekvéseitől idegen jellegük miatt semmit nem árulnak el a gondolkodó énről. „Saját elménk megragadása – érvel a szerző – Berkeley számára mindvégig a mentális műveleteink gyakorlásában, a lélek aktivitásában rejlett, és nem passzív mentális tárgyak, azaz ideák birtoklásában.”

Horváth Zoltán *Mesterséges gondolkodás és emberi értelem* című tanulmánya egy olyan kapcsolat kérdésével foglalkozik, amelynek lehetőségét korai formában ugyancsak Descartes vetette fel (hogy hamar el is utasítsa). Az elme mai számítógépméletének meghatározó interpretációja szerint az emberi gondolkodás értelmezhető a számítógépek működésének analógiájára: azaz az emberi elme valójában az egyfajta számítógépnek tekinthető agy működésének a megnyilvánulása. A számítógépmélet egyik alapvető filozófiai motívációja az volt, hogy úgy tűnt, lehetővé teszi az emberi elme anti-dualista, redukcionista értelmezését, amennyiben oly módon tudja magyarázni az emberi gondolkodást, hogy ahhoz nem kell redukálhatatlan szellemi szférát feltételeznünk (ez még akkor is így van, ha a számítógépméletet nem redukcionista materialista, hanem funkcionalista metafizikával párosítjuk). Ezen elképzelés szerint a látszólag redukálhatatlan, komplex gondolkodási folyamatok valójában visszavezethetők nagyszámú, egyre „butább” műveletekre, amelyek a legalsó, legegyszerűbb szinten már nem feltételeznek semmiféle intelligenciát (homunculust).

Horváth amellet érvel, hogy ez a kép az emberi gondolkodás és a számítógépek működése közötti viszonyról téves. Valójában a számítógépek működnek az emberi gondolkodás mintájára és nem fordítva. Az igazán sikeres számítógép-programok nem „buta”, de óriási komputációs kapacitású gépek, hanem „okos”, az adott kognitív feladattal kapcsolatos emberi tudást lényegileg felhasználó programok. A szerző emellet „empirikus” érvekkel szolgál, nevezetesen: bemutatja, hogy az emberi sakkozónál mára egyértelműen jobb sakkprogramok nem pusztán a „nyers (komputációs) erőre” támaszkodnak, hanem az emberi saktudás eredményeit a programokba beépítő, *okos* és nem túl gyors programok. A szerző ezt a sakkprogramozásra vonatkozó tanulságot az emberi gondolkodásra általánosan is kiterjeszhetőnek tekinti. A számítógépek tehát szerinte *az emberi gondolkodásnak* megfelelően működnek, csak éppen jobb „adottságaik” (komputációs erejük) miatt képesek lehetnek az emberinél jobb teljesít-

ményekre is. A számítógépet tehát tekinthetjük úgy, mint „olyan testet, amit az ember *saját elméje* ideális használata számára alkotott”.

Számunk másik tematikus egysége a kétszáz éve született Kierkegaard filozófiájával foglalkozik. Weiss János tanulmánya a *Vagy-vagy* lehetséges értelmezéseit vizsgálva, Kierkegaard művének egy olyan aspektusát tárgyalja, amely általános, a filozófia természetére vonatkozó kérdéseket is felvet. A *Vagy-vagy* értelmezésének nehézségei egyéb tényezők mellett az elbeszélő kilétének kérdésessége, az ezzel kapcsolatos szándékos megtévesztő manőverek, az alteregók alkalmazása, illetve a különféle keretek, amelyekbe helyezve a szövegek megjelennek. A másik nehézség a szövegtörzset műfaji sokfélesége. Mindezen jellegzetességek miatt a *Vagy-vagy nem kivonatolható*, állítja Weiss, azaz nem lehet tézisek és érvek gyűjteményeként összefoglalni a tartalmát. Ez azonban, Weiss szerint, a komoly, nagyszabású filozófiai elképzelések általános jellemzője: egyetértőleg idézi Adorno-t, aki szerint „a filozófiai koncepciókat nem lehet referálni” („nicht referierbar”, azaz nem lehet a lényegét összefoglaló kivonatot, referátumot készíteni róla). Kérdés persze ezek után, hogy ha nem tézisek megfogalmazása és alátámasztása, akkor vajon mi a filozófiai művek és specifikusan a *Vagy-vagy* célja. Nos, ez a cél az olvasó „épülése”, állítja Weiss, amit az „épülés” és az „épületesség” fogalmának részletes elemzésével egészít ki, a terminus Újszövetségbeli előfordulásaitól a 18. és 19. századi német teológiai és filozófiai használaton át Kierkegaardig.

Czakó István *A vallási akozmizmus problémája Karl Jaspers Kierkegaard-recepciójában* című tanulmánya Jaspers Kierkegaard-olvasatának legfontosabb mozzanatait, s ezek történeti alakulását elemzi a dán filozófus német recepciójának történetébe ágyazva. Czakó tanulmányának első részében amellet érvel, hogy Jaspers – aki saját állítása szerint soha nem vált Kierkegaard tanítványává – nem egyszerűen átvette vagy kidolgozta a dán filozófus egyes tanításait, hanem konstruktív távolságtartással viszonyult hozzájuk. E recepciótörténeti ambivalenciát teszi láthatóvá a világgal való radikális – egészen a mártíriumig menő – szakítás kierkegaard-i koncepciója, amellyel szemben Jaspers egyre erőteljesebb kritikát fogalmaz meg írásaiban. E kritika a szerző szerint „egy implicit *reductio ad absurdum*ra támaszkodik: ha ugyanis Kierkegaard-nak igaza volna, akkor a fennálló kereszténység nem létezhetne. Mivel azonban a fennálló kereszténység létezik, Kierkegaard fölfogása *ipso facto* kérdésessé válik.” Czakó a jaspersi álláspont ismertetése után rámutat egyrészt e Kierkegaard-olvasat gyökereire – Jaspers olvasatának kulcsa állítása szerint Kierkegaard kései polémiája a dán államegyházzal –, másrészt a két filozófus kereszténység-értelmezésének eltérő jellegére. Végezetül a tanulmány Jaspers Kierkegaard-olvasatának értékelésével zárul. A szerző Jaspers megállapításait a kierkegaard-i korpusz alapján egyrészt indokolhatónak tekinti, másrészt azonban úgy véli, hogy a jaspersi értelmezés egyoldalúan tárgyalja az abszurd kierkegaard-i kategóriáját kizárólag a világtagadás összefüggésében.

Horváth Lajos és Balázs Katalin tanulmánya (*Szorongás és énhasadás, a kierkegaard-i bűn és szorongás modern lélektani interpretációi*) a szorongás fogalmát állítja középpontba. A szerzők a tanulmány első részében elemzik a kierkegaard-i szorongás teológiai-ontológiai értelmezéseit, és kapcsolatát az eredendő bűn fogalmával. Ezután a szorongás pszichológiai értelmezéseit vizsgálják, majd az énhasadás különböző pszichológiai elméletei, valamint a kierkegaard-i szorongás és az énhasadás közötti kapcsolatokat mutatják be. Általános meglátásuk, hogy a szorongás pszichológiai és teológiai-ontológiai értelmezései lényegesen különböznek egymástól, emiatt a pszichológiai értelmezések nem tudják adekvátan vagy legalábbis kimerítően megragadni a kierkegaard-i szorongást. Csak néhány a tanulmányban tárgyalt aspektust kiemelve: egyrészt a különféle szorongásos betegségeket nem lehet mind visszavezetni a halálfélelemre. Másrészt a pszichoanalitikus értelmezések szerint a szorongásos betegségek tünetei a szorongás okainak vagy indokainak feltárásával csökkennek: a kierkegaard-i szorongás azonban nem tudattalan okokra vezethető vissza. Kierkegaard szerint minél több a tudatosság, annál nagyobb a szorongás és kétségbeesés; a pszichológiai szorongás okai viszont veszítenek affektív erejükből a tudatba emeléssel. Másfelől a depresszió, mint pszichológiai probléma, nem keverendő össze a „szellem betegségével”, illetve az én önreflexiójával. Egy további szempont, hogy a szorongás hátterében nemcsak konkrét egzisztenciális szituációk állhatnak, hanem szélesebb társadalmi viszonyok is: mivel a modern társadalom (amelynek kibontakozása éppen Kierkegaard korára tehető) nem determinálja többé az egyén életútját, ebből is fakadhat a szorongás amiatt, hogy az egyén bármi lehet, de ilyenformán az önmaga sorsáért viselt felelőssége is megnő. A tanulmány harmadik nagy témája az énhasadás problémája. A szerzők az énhasadás különböző pszichológiai elméleteit érintik, így pszichoanalitikus elméleteket, illetve a tárgykapcsolati iskola képviselőit, és azt vizsgálják, mennyiben hozhatók ezek párhuzamba Kierkegaard felfogásával a szorongás és az énhasadás közötti kapcsolatokról.

Ambrus Gergely – Schmal Dániel